

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Савченко Світлани Володимирівни
«Олена Апанович у науковому та громадському житті України
другої половини ХХ ст.»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Сучасна українська історіографія багата на нові науково-дослідні напрями, нові актуальні теми і сміливі наукові проєкти. Вони формуються переважно на перетині особистих наукових і суспільно-політичних інтересів, які пов'язані з життєво важливим усвідомленням необхідності осмислення процесів визрівання і формування української національної самосвідомості, особливостей морально-духовного, інтелектуального й політичного становлення і розвитку нації. В контексті зазначеного, особливу цінність становить персонологічний метод дослідження суспільних явищ. Антропологізація історико-наукового пізнання перетворюється на одну з принципових рис парадигми історичної науки. Тож тема дисертаційного дослідження Савченко С.В. є актуальною і практично значимою.

Сформульована тема дисертаційного дослідження, якій відповідає розроблена система науково-дослідних завдань, загалом узгоджується з темою роботи і її внутрішньою композиційною структурою. Обрана теоретико-методологічна основа забезпечила опрацювання та аналіз доволі широкої емпіричної бази, розгляд наукової та громадської діяльності Олени Апанович у комплексному зіставленні та взаємозв'язку із загальними тенденціями суспільно-політичного розвитку України в другій половині ХХ ст. Хіба що більшої чіткості потребують методологічні визначення, об'єкт та предмет дослідження.

Дисертація Савченко С. складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків списку використаних джерел та літератури, додатків. Вступ,

традиційно, містить обґрунтування актуальності теми, розкриває її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначає мету і завдання, об'єкт, предмет, хронологічні і територіальні межі роботи, її методи, наукову новизну і практичне значення, наголошує на апробаціях результатів дослідження. З трактовкою цих складових загалом можна погодитись.

Наукова новизна і значимість результатів дисертаційного дослідження представлена в кількох аспектах – формування особистості Олени Апанович, її світоглядних переконань і громадянської позиції, наукової та громадської діяльності. Думаю, варто підкреслити новаторський вибір авторкою теми і ракурс її аналітичного розгляду. В такому широкому аспекті дослідження відсутні в українській історіографії.

Саме в цьому – новизна роботи Савченко С. У ній вперше визначено вплив родини, навколишнього середовища, політичних та ідеологічних чинників на формування світоглядних переконань Олени Апанович; здійснено комплексне дослідження науково-дослідної праці вченої в Інституті історії АН УРСР / Інституті історії України НАН України за джерелами архіву академічної установи; на основі залучення до наукового обігу архівних матеріалів її особового фонду в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського, які раніше не були оприлюднені, показано участь у діяльності громадських організацій; досліджено основні складові її праці в архівній та громадській сферах за документами ЦДАК України, ДАК та ІР НБУВ, які раніше не використовувались. За допомогою інтерв'ю з членами родини та колегами О. Апанович уточнено окремі факти, дати і події її біографії; вплив інтелектуального середовища, політико-ідеологічних змін в Україні на її громадянську позицію та характер наукової діяльності. Нові матеріали залучено до висвітлення місця і ролі вченої у пам'яткоохоронному русі України у 1950–1980-і рр.

Значний інтерес становить розділ «Історіографія, джерельна база та методологія». В історіографічній частині розглянуто роботи кількох десятків

авторів, в яких розкриваються різні аспекти життя та діяльності Олени Апанович. Дисертантка справедливо зауважує, що дослідження, яке б комплексно узагальнювало її біографію та творчий шлях, немає. Домінує фрагментарність.

Доволі широкою є представлена авторкою джерельна база дослідження. Нею тематично опрацьовано сім архівосховищ України. Цінними є інтерв'ю з членами родини та колегами Широка джерельна база дала змогу С. Савченко виділити основні етапи життя уточнити наявну в українській історіографії періодизацію наукової діяльності О. Апанович.

Позитивної оцінки заслуговує і наявність окремого підрозділу «Теоретико-методологічні засади дослідження», в якому визначені принципи та основні методи опрацювання теми. В основному вони прийнятні щодо конкретно визначеної теми і дають можливість розкрити її об'єктивно і повно. Водночас, оскільки дисертантка згадує різні типи чи види біографічного дослідження (Історична біографія, наукова біографія, особиста біографія, інтелектуальна біографія...), то тут повинна бути лексична чіткість і визначеність: до якого виду дослідження авторка відносить свою роботу – історичної біографії (с. 36) чи інтелектуальної біографії (с. 39, 196). Як співвідносяться ці поняття? До якої спеціальності тяжіє інтелектуальна біографія історика? Її предмет пов'язаний з дослідницькою стратегією і теоретичними орієнтирами об'єкта дослідницької уваги. З 1980-х рр. цей вид історичного дослідження, його самостійна форма виступає, в радянській науці під самоназвою біоісторіографія. Біоісторіографія – це вже інша спеціальність. А дана робота тематично ширша, ніж біоісторіографія. Методологічна плутанина в дисертації недоречна, оскільки авторкою чітко заявлено, що предметом дослідження є «науково-дослідна та громадська діяльність Олени Апанович» (с. 17). Можливо варто було б подумати і запропонувати власну, а можливо й універсальну, модель біографічного дослідження, спробувати створити синтетичний категоріальний апарат його.

В дисертації С. Савченко досліджено основні етапи біографії Олени Апанович в контексті подій української радянської та пострадянської історії 1920–2000-х років. Обґрунтовано виділено п'ять періодів життя і діяльності вченої. Значна увага приділена першому періоду – періоду становлення її особистості, 1919–1937 рр., умовам формування світоглядних переконань і громадянської позиції. На с. 196 авторка робить висновок: «інтелектуальна біографія, до якої можна віднести і наше дослідження, дала змогу розкрити світогляд Олени Апанович у його розвитку, а також побутування у радянській і пострадянській політико-соціальних системах». Правильно. Але світогляд? Де він? Яка його структура? Які його характеристики? Якими ж конкретно були світоглядні імперативи О. Апанович? Як вони трансформувалися в часі, в інші історичні періоди? Можливо варто говорити про формування в молодій людині в силу обставин прагнення знати історичну правду, правдиву історію Росії, України, розуміння самодостатності історії України, несприйняття її росієцентричної трактовки, критичне ставлення до радянської дійсності, сакрального ставлення до історичних джерел і т. ін. В умовах хрущовської «відлиги» ішов процес формування нового типу інтелігенції – активної, діяльної, соціально і національно свідомої, критично налаштованої до існуючого режиму, чесною і непідкупною, принциповою, цілеспрямованою в досягненні мети. Саме такими якостями збагачувалася й Олена Апанович. Все це лише окремі штрихи до характеристики світогляду і громадянської позиції вченої, які мали б бути чітко і виразно зазначені в дисертації. Нині вони розкидані по всьому тексту і відсутні у висновках.

Змістовним, наповненим новими джерелами, новими знаннями про О. Апанович є третій розділ дисертаційного дослідження С. Савченко про наукову діяльність вченої. Аналізується її робота в Інституті історії АН УРСР та Інституті історії України НАН України, в архівних установах республіки. Справедливо зазначається, що дослідниця брала участь у найважливіших процесах академічного середовища того часу та значно розширила тематику

козакознавчих студій. В часи праці в архівних установах та підрозділах нею було впорядковано та опрацьовано значну кількість фондів, провадилась велика пошукова робота щодо українських рукописних книг. Зокрема, в українських та російських архівосховищах дослідницею віднайдено половину відомих науці списків літопису Григорія Грабянки, списки робіт В. Григоровича-Барського, «Історії русів» тощо. Особливу цінність становить віднайдений та досліджений нею щоденник В. Вернадського. Дійсно, саме завдяки її наполегливим зусиллям побачили світ роботи про українські корені першого президента УАН В. Вернадського, роль видатного вченого у формуванні найбільшої наукової бібліотеки України. Знахідки і праці О. Апанович актуалізували інтерес і пошукову роботу вернадськознавців і в Росії, і в Україні. Нині первісні матеріали, щоденникові записи В. Вернадського становлять понад 100 др. арк.

Новаційним є розділ дисертації С. Савченко, присвячений вивченню ролі та місця вченої у різних громадських організаціях радянського і пострадянського періодів. Досліджується участь О. Апанович у жіночому русі, проаналізовано її пам'яткоохооонну діяльність у київській організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Дисертантка справедливо зазначає, що О. Апанович належала до тієї групи українських, насамперед, київських учених, які у 1960–1980-і рр., завдяки громадській ініціативі та наполегливості, змогли врятувати низку пам'яток від руйнування чи знищення. Очолюючи секцію історичних пам'яток, Олена Михайлівна разом із З. Хижняк, Л. Гісцовою, Л. Проценко, К. Стецюк, В. Шевченко ініціювали обстеження та розробили пропозиції щодо збереження таких київських пам'яток як Печерський історико-культурний заповідник, Золоті Ворота, Печерська фортеця. Завдяки зусиллям О. Апанович, М. Брайчевського, О. Компан та їхніх однодумців було врятовано комплекс історичних споруд Києво-Могилянської академії, багатьох пам'яток Подолу м. Києва. Велика робота проведена нею у сфері

збереження та популяризації пам'яток українського козацтва, передусім у створенні історико-культурного заповідника на острові Хортиця.

У висновках С. Савченко формулює основні результати дослідження. Загалом наукові положення та висновки дисертації С. Савченко достатньою мірою аргументовані й обґрунтовані, оскільки базуються на доволі широкій літературно-джерельній базі. Наукові статті, а також наведені авторкою дані апробацій, підтверджують достовірність наукових результатів, а також їхню новизну.

Практична значимість одержаних С. Савченко результатів підтверджується зв'язком дисертаційного дослідження з проблематикою наукової теми кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, а також можливостями їх використання для подальших наукових розробок, підготовки нормативних та спеціальних курсів з історії України у вищих навчальних закладах, для масової просвітницької і виховної роботи. Дисертація містить цінні додатки.

Автореферат дисертаційної праці С. Савченко ідентичний її основним положенням. Оформлення дисертації та автореферату в основному відповідає діючим вимогам.

Дисертація, як зазначалося, не позбавлена і певних недоліків. Крім названих, варто звернути увагу дисертантки на таке. Оскільки дисертація подана за спеціальністю 07.00.01 – історія України, то доцільно було б короткими, але виразними штрихами характеризувати, що то був за час для Києва, для України – повоєнний період, періоди хрущовської «відлиги», брежнєвського застою, перебудови, незалежності. Кількома реченнями, абзацами, але це мало б бути. Далі. В дисертації О. Апанович характеризується як «радянський вчений» (с. 92, 110). Але чи була вона насправді «радянським вченим»? В якому сенсі? Типовим? На с. 97 дисертантка пише, що О. Апанович сповідувала «державницький підхід» (1956 р.). Чи міг український радянський вчений сповідувати «державницький підхід» у 50-і, чи 60-і, чи 70-і роки? Матеріали дисертації

свідчать скоріше про те, що вона була українським вченим, а радянським – лише за формою. Подібні зауваги потребують методологічного розгляду у відповідному підрозділі, де варто було дати авторську трактовку «радянськості» і «нерадянськості» істориків, які жили і творили в СРСР. Адже в умовах проникнення каральних інституцій в усі суспільні сфери, налагодження системи тотального контролю, збирання інформації займатися наукою, творчістю, відтворювати об'єктивно історію було дуже складно, а нерідко й неможливо.

Дисертаційна робота С. Савченко не позбавлена технічних помилок (с. 80, 81, 100, 129, 139, 194). Мають місце невдалі формулювання (с. 86, 94, 95, 98, 111), фактичні помилки і неточності: на с. 94 йдеться про А. Веденського, а на с. 95 – про А. Введенського; на с. 114 йдеться про поновлення на роботі в Інституті історії України О. Апанович в кінці 1994 – на початку 1995 р. У відділі середніх віків на той час не було академіка, був лише член-кореспондент НАН України, зав. відділу і директор інституту В. Смолій. пізніше В. Смолій став дійсним членом НАН України, а М. Котляр – член-кореспондентом. На с. 191 зазначається, що у 1967 р. І. Колесник згадувала... Але вона була тоді зовсім юною. Невдало аргументовано, чи що мала на увазі авторка?

Системи потребує й інформація про видавничу діяльність О. Апанович.

Зазначені зауваження хоч і є важливими, однак вони не знижують цінності виконаної С. Савченко роботи та не впливають вирішальним чином на її загальну позитивну оцінку. Текст читається легко, він буквально «нашпигований» різноманітним, цікавим і змістовним фактажем. Структура роботи продумана, логічно обумовлена. Багато можна узнати про самоцензуру і цензуру, відкриту і закриту, механізми її дії, про шлях проходження перевірок і апробації текстів перед публікацією, процес підготовки і захисту дисертаційних робіт у 1950–1980-і рр. та ін.

Дисертація «Олена Апанович у науковому та громадському житті України другої половини ХХ ст.» є оригінальним, самостійним дослідженням, виконаним на належному науково-теоретичному рівні. Вона відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р. зі змінами, внесеними постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р. та №1159 від 30.12.2015 р., а її авторка – Савченко Світлана Володимирівна заслуговує на надання їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент –

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України, зав.
відділу історії України другої половини
ХХ ст. Інституту Історії України НАН
України

В .М. Даниленко

